

چگونگی طرح اندیشه مهدویت در روایات تفسیری

بهاره هاشمی^۱

چکیده

هدف از این مقاله چگونگی طرح اندیشه مهدویت در روایات تفسیری است. اندیشه مهدویت در فرهنگ شیعی به علت گره خوردن آن با اعتقاد به امام حیّ و غایب از اهمیت و جایگاه ممتازی برخوردار است و دارای ظرفیت ها، کارکردها و آثار متعددی است؛ و در حوزه های فردی و اجتماعی آثار و پیامدهای بسیاری دارد. بر این اساس انتظار دارای آثار فردی و اجتماعی مختلفی است که در حوزه های مختلف دارای تأثیر است و با شناخت اندیشه مهدویت در روایات تفسیری نگاهی نو در افراد با ایمان جامعه ایجاد می شود که انتظار آن ها را معنا خواهد بخشید و به سر منزل سعادت خواهد رساند. برای رسیدن به این هدف از روش وحیانی و نقلی با پردازش توصیفی و ابزار کتابخانه ای در ضمن دو سر فصل کلان مهدویت عامه شامل سه بخش: زمین میراث بندگان صالح و مستضعفان، وعده غلبه دین اسلام بر همه ادیان، استخلاف ایمان آورندگان بر زمین و مهدویت خاصه شامل دو بخش شناخت منجی چگونگی نجات پرداخته شده است. چنانچه مشخص شد آیات متعدد قرآن کریم، روایات ائمه معصومین علیهم السلام و تفاسیر مفسرین نشان می دهد در آیات متعدد قرآن کریم اندیشه مهدویت ناظر به اصل و چگونگی و نتیجه بیان شده است.

واژگان کلیدی: تفسیر، قرآن کریم، مهدویت

مقدمه

بی تردید «معرفت و شناخت» از مسائل اساسی حیات بشری است؛^۱ چرا که مقدمه حرکت آدمی است او براساس شناخت خویش از مبدأ و معاد و زندگی، حقیقت و هدف آن، برنامه‌ریزی کرده و بر طبق آن عمل می‌کند. پس از معرفت خداوند- به عنوان مبدأ همه موجودات- معرفت حجت‌های پروردگار- که مظهر اسما و صفات پروردگار و آینه جمال و جلال الهی‌اند- بر همه معارف مقدم است و حیات معنوی بشر، به همین معرفت وابسته است.

اما برهمگان واجب است که برای شناخت امام زمان خود، تلاش کنند و از بهترین و مستحکم‌ترین منابع معرفتی بهره گیرند. برای شناخت امام، منابع گوناگونی وجود دارد که یکی از آنها ادله عقلی است که در اینجا مجال بحث از آن نیست. منبع معرفتی دیگر، روایات است که آن نیز در آینده، مورد بحث قرار خواهد گرفت.

در این گفتار از منبع معرفتی قرآن استفاده می‌شود که اساسی‌ترین منبع برای شناخت انسان از حقایق جهان هستی است. قرآن تنها منبع مطمئنی است که از وحی الهی، سرچشمه گرفته و هیچ‌گونه انحراف و کجی در آن راه ندارد و مورد اتفاق همه فرقه‌های مسلمین است. امام علی علیه السلام فرمود:

«اعلموا أنه ليس على أحد بعد القرآن من فاقه ولا لاحد قبل القرآن من غنى فاستشفوه من ادوائكم و استعينوا به على لأوائكم»؛^۲ بدانید که هیچ‌کس را پس از آموختن قرآن، نیازمندی نیست و هیچ‌کس را پیش از آموختن آن توانگری و بی‌نیازی نیست. پس شفای دردهای خود را از قرآن بخواهید و در گرفتاری‌هایتان، از آن کمک بخواهید.^۳

اندیشه مهدویت یکی از بنیادی‌ترین آموزه‌های شیعه است که ابعاد مختلف زندگی فردی و اجتماعی مسلمانان را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد. روایات تفسیری به عنوان یکی از مهم‌ترین منابع شناخت معارف قرآن، نقشی کلیدی در تبیین و بسط این اندیشه ایفا می‌کنند. با وجود مطالعات

۱ شیخ کلینی، اصول کافی، ج ۸، ح ۳۴۷

۲ نهج البلاغه، خطبه ۱۷۶

۳ مهدی یوسفیان، امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف در قرآن، (قم، موسسه بنیاد فرهنگی مهدی موعود (عج)، ۱۳۸۹)، نوبت ۷

متعدد در حوزه مهدویت، بررسی عمیق و دقیق چگونگی طرح این اندیشه در روایات تفسیری، امری ضروری به نظر می‌رسد. هر امر مهمی به نسبت اهمیتش در معرض خطرها و آسیب‌های بیست که مقوله مهم مهدویت از این قاعده مستثنی نیست بنابراین اثبات مهدویت از طریق قرآن و روایات (منابع شیعی) میتواند جلوی آسیبها و انحرافات آن را بگیرد.

سوالات اصلی این تحقیق این است که محتوای اصلی روایات تفسیری در مورد مهدویت

چیست؟

این پژوهش با بررسی عمیق و دقیق روایات تفسیری، به درک عمیق‌تر و جامع‌تر از اندیشه مهدویت در اسلام کمک می‌کند. نتایج این پژوهش می‌تواند در زمینه‌های مختلفی از جمله کلام اسلامی، علوم قرآنی، تاریخ اسلام و مهدویت کاربرد داشته باشد. این پژوهش همچنین می‌تواند به تقویت باور به مهدویت و امید به آینده در میان مسلمانان کمک کند.

این پژوهش با استفاده از روش کتابخانه‌ای و روش تحقیق وحيانی و عقلی است . پردازش

موضوع توصیفی است.

پیشینه تحقیق

تحقیقات متعددی به بررسی طرح اندیشه مهدویت در قرآن و روایات تفسیری پرداخته اند. برخی از این تحقیقات در ادامه ارائه می‌گردد.

۱. کتاب امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف در قرآن اثر مهدی یوسفیان که رد ان

به بررسی آیات مرتبط با موضوع مهدویت و تفسیر آن ها پرداخته است.

۲. مقاله تحقیقی بررسی تطبیقی اندیشه قرآنی غلبه دین اسلام بر دیگر ادیان از منظر

تفسیر المیزان و روح المعانی که توسط محمد صدقی الانق و محمد ولی اسدی تهیه و

منتشر شده است. در این مقاله این دو نویسنده با نگاه تطبیقی به دو تفسیر ذکر شده

نظرات دو مفسر را در خصوص برخی آیات قرآن کریم مقایسه کرده اند.

۳. آیات مهدویت در قرآن از منظر احادیث تفسیری کاری از محمد علی رضایی اصفهانی

نیز از جمله کتبی است که به بررسی آیات مهدویت در قرآن از منظر احادیث تفسیری

پرداخته است.

۴. انتظار و مهدویت در قرآن کریم نیز مقاله ای از سید مهدی برومند است که بر اساس نوشته های علامه طباطبایی به بررسی موضوع مهدویت در قرآن کریم پرداخته است.
۵. مهدویت در قرآن از امیر غنوی است که در آن با نگاهی عام تصویری از اراده نهایی حق خواهد ماند و باطل رفتنی است پرداخته است.
۶. شیوه های به کارگیری آیات و روایات مهدوی از زهرا زمزم و دوستان که اشاره به مصادیق مغفول دارد همچنین اشاره به فرا تاریخی بودن مهدویت داشته.
۷. بررسی تطبیقی مهدویت در روایات تفسیری فریقین با محوریت آیه ۱۵۹ سوره نسا از محمد حسن آهنگر که به وعده قرآن به استناد آیه از ایمان آوردن اهل کتاب به مسیح پرداخته است.

مفهوم شناسی

الف) مهدویت

مقصود از مهدویت اعتقاد به منجی است که در آخرالزمان ظهور می کند و بشر را نجات می دهد. این منجی در ادیان الهی و اسلام مطرح شده و در شیعه با نام محمد بن الحسن عجل الله تعالی فرجه الشریف و لقب هایی مثل قائم آل محمد عجل الله تعالی فرجه الشریف به عنوان دوازدهمین امام معصوم علیهم السلام مشخص شده است.

ب) تفسیر

بحث تأویل و تفسیر از مباحث مهم علوم قرآنی است و تعاریف و تحلیل های گوناگونی از سوی دانشمندان درباره آن ارائه شده است؛ از جمله: به مقتضای این بحث، تحلیل و تعریفی را که برای فهم این نوشتار ضروری است، بیان می کنیم. تفسیر در التحریر والتنویر به معنای آشکار نمودن مطالب معقول با سعی و اجتهاد، تفسیر در الصحاح به معنای تبیین ایضاح کشف و اظهار معانی معقول، تفسیر در المعانی به معنای تأویل توضیح دادن .

«التفسير كشف القناع عن المشكل»؛ یعنی تفسیر نقاب برگرفتن از چهره الفاظ مشکل است. در این بیان، تفسیر، مربوط به «ظهر» قرآن می‌شود و همان‌طور که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «ما من القرآن آیه الا و لها ظهر و بطن»^۱؛ «هیچ آیه‌ای در قرآن نیست، مگر آنکه ظهر و بطنی دارد».

در این نگاه، تأویل به معنای «بطن» قرآن است که دلالت درونی قرآن را می‌رساند. در مقابل دلالت ظاهری و برونی قرآن دارد که از آن به «ظهر» تعبیر می‌شود. با این نگاه تمامی آیات قرآن بطن دارند؛ نه اینکه بطون، مخصوص آیات متشابه باشد. یکی از مهم‌ترین ابزاری که می‌توان به واسطه آن به درک واقعی و عمیق مضامین و مفاهیم آیات الهی نایل شد و از معارف ارزشمند آن بهره‌مند گردید، همان «تفسیر» صحیح آیات نورانی قرآن است. مراد از «تفسیر» مطالبی است که از الفاظ و ظواهر کلام الهی و با اندیشه و ژرف‌نگری در آنها به دست می‌آید و نشانگر مراد و منظور ظاهری آیات قرآن است.^۲

بحث اصلی

آیات مهدویت از منظرهای مختلف قابل تقسیم بندی است. می‌توان آن‌ها را از منظر روش شناختی، موضوعی، تاریخی و ... دسته بندی کرد، اما توجه ما در این نوشتار توجه به روایات تفسیری است. بر اساس تقسیم بندی های صورت گرفته می‌توان روایات تفسیری را به دسته بندی های مختلفی تقسیم کرد. از جمله اینکه یک دسته از روایات تفسیری، مصادیق آیه را بیان می‌کنند و دسته دیگر تأویل و بطن و دسته سوم تفسیر ایه را روشن می‌سازند. این تقسیم بندی ها در روایات تفسیری آیات مهدویت نیز جاری است.^۳

۱ وسائل الشیعة، ج ۲۷، ح ۳۳۵۸۰

۲ یوسفیان، پیشین

۳ محمد علی رضایی اصفهانی، آیات مهدویت در قرآن از منظر احادیث تفسیری، (قم، فصلنامه مطالعات

تفسیری، ۱۳۸۹)، شماره ۴

و قسطاً کما ملئت ظلماً و جوراً»^۱ خدا به واسطه او زمین را پر از عدل و داد می‌کند؛ همان‌گونه که پر از ظلم و جور شده است.

۲. برپایی و دوام باطل وقتی است که همراه با تشکیلات سازمان یافته و تحت مدیریت دولت باشد. با نبودی دولت و تشکیلات باطل، طبیعی است که همه آثار آن از میان می‌رود. با قیام حضرت، ریشه باطل (دولت و نهاد تشکیلاتی) از میان می‌رود. از این تعبیر جایگاه و اهمیت و نقش دولت روشن می‌شود.

در آیه ای دیگر خداوند متعال در قرآن می‌فرماید: «قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مَدًّا حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ وَإِمَّا السَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَكَانًا وَ أضعفُ جُنْدًا وَ يَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى وَ الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ مَرَدًّا»^۲ بگو: هر که در گمراهی است [خدای] رحمان به او تا زمانی مهلت می‌دهد، تا وقتی [که] آنچه به آنان وعده داده می‌شود؛ یا عذاب، یا روز رستاخیز را ببینند. پس به زودی خواهند دانست جایگاه چه کسی بدتر و سپاهش ناتوان‌تر است. و خداوند کسانی را که هدایت یافته‌اند، بر هدایتشان می‌افزاید و نیکی‌های ماندگار، نزد پروردگارت از حیث پاداش بهتر و خوش فرجام‌تر است».

این آیه به ستمگران هشدار می‌دهد گمان نکنند ثروت و امکانات دنیا مایه رحمت است؛ بلکه چه بسا دلیل عذاب باشد! هر کس به گمراهی خود اصرار بورزد، خداوند به او مهلت می‌دهد و این زندگی مرقه را برای او برقرار می‌دارد تا زمان وعده برسد و با چشم خود عذاب را ببیند. در این روز آنان در می‌یابند که جایگاه چه کسی بدتر و لشکرش ناتوان‌تر است.^۳

به هر حال، عده‌ای هستند که با غرق شدن در گمراهی و اصرار بر طریق ضلالت، قابلیت هدایت را در درون خود از بین می‌برند. نعمت‌های مادی خدا عذاب‌هایی برای آنان خواهد بود؛ چرا که این امکانات باعث غفلت و غرور بیشتر آنها و فراموشی کامل خداوند می‌شود و به جای آنکه این نعمت‌ها در راه رشد استفاده شود، در راه فساد و ظلم به کار می‌رود. در برابر این افراد کسانی

۱ صدوق، کمال الدین و تمام النعمه، ج ۱، ح ۷

۲ سوره مریم، آیه ۷۵ و ۷۶

۳ یوسفیان، پیشین

هستند که هدایت الهی را می‌پذیرند و در طریق حقیقت و راستی و صلاح گام می‌نهند. کارهای صالح آنان باقی می‌ماند و این اعمال و آثار نزد خدا ثواب بیش‌تر و سرانجام نیک‌تری دارد.^۱

در روایات به معانی دیگر آیه شریفه اشاره شده است؛ چنان‌که امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «مَا قَوْلُهُ حَتَّى إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ فَهُوَ خُرُوجُ الْقَائِمِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَهُوَ السَّاعَةُ فَسَيَعْلَمُونَ ذَلِكَ الْيَوْمَ وَ مَا نَزَلَ بِهِمْ مِنَ اللَّهِ عَلَى يَدِي قَائِمِهِ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ "مَنْ هُوَ شَرُّ مَكَانًا" يَعْنِي عِنْدَ الْقَائِمِ "وَأَضْعَفُ جُنْدًا" قُلْتُ: قَوْلُهُ "وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى"؟ قَالَ: يَزِيدُهُمْ ذَلِكَ الْيَوْمَ هُدًى عَلَى هُدًى بِاتِّبَاعِهِمُ الْقَائِمَ حَيْثُ لَا يَجْحَدُونَهُ وَ لَا يَنْكُرُونَهُ»^۲ اما قول خداوند «حَتَّى إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ» پس آن خروج قائم علیه السلام است و آن ساعت است. پس به زودی آنان آن روز را می‌بینند و آنچه از سوی خدا بر آنان به دستان قائم علیه السلام فرود می‌آید. پس آن قول خداوند است «مَنْ هُوَ شَرُّ مَكَانًا»؛ یعنی، هنگام [ظهور] قائم و «وَأَضْعَفُ جُنْدًا» پرسیدم: منظور از «وَيَزِيدُ اللَّهُ...» چیست؟ فرمود: خداوند. در آن روز هدایت را بر هدایت، به خاطر پیروی آنان از حضرت قائم علیه السلام می‌افزاید؛ چرا که او را رد و انکار نمی‌کنند.

امام هادی علیه السلام نیز در ضمن روایتی طولانی به همین مطلب اشاره دارد: «قُلْتُ: حَتَّى إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ أَضْعَفُ نَاصِرًا وَ أَقْلٌ عَدَدًا يَعْنِي بِذَلِكَ الْقَائِمَ وَ انصَارَهُ»^۳ گفتم: مراد از آیه «حَتَّى إِذَا رَأَوْا...» چیست؟ فرمود: مراد حضرت قائم علیه السلام و یاران او است.

طبق این احادیث، یکی از مصادیق آیه، «زمان ظهور» است که برای ناهلان همراه با عذاب و سختی و برای اهل حق همراه نصرت و یآوری است و برای اهل ایمان و افرادی که راهنمایی و ارشاد خدا را پذیرفته‌اند؛ فزونی هدایت است.^۴

۱. قیام حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف، تجلی وعده خدا برای پیروزی لشکر ایمان بر سپاه کفر است.

۲. خروج و قیام حضرت، ناگهانی بوده و همراه با هلاکت و نابودی دنیاپرستان است؛ بنابراین آدمی باید پیش از ظهور، خود را از صف آنان خارج سازد و از اهل حق باشد.

۱ همان

۲ کافی، ج ۱، ص ۴۳۱، ح ۹۰

۳ همان، ص ۴۳۲، ح ۹۱

۴ یوسفیان، پیشین

۳. در روزگار تجلی حق و ظهور حضرت، هدایت‌ها پی‌درپی بر مردم نازل می‌شود. البته بهره بردن از این هدایت‌ها برای کسی است که در خود قابلیت ایجاد کرده و گام اولیه را برداشته باشد (ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ)^۱ پس باید حرکت نخست از انسان شروع شود.

۴. دریافت هدایت با تبعیت آمیخته است. پس هرچه تبعیت کامل‌تر باشد، شخص از هدایت‌های بیشتری بهره‌مند می‌شود. البته این پیروی از روی آگاهی و شناخت امام زمان علیه السلام است.

نتیجه گیری و جمع بندی

در این مقاله به بررسی چگونگی طرح اندیشه مهدویت در روایات تفسیری پرداخته شد. با کاوش در روایات مربوط به تفسیر آیات قرآن، دریافتیم که بر اساس روایات معصومین (ع) قرآن کریم از روش‌های مختلفی برای تبیین این اندیشه استفاده نموده است.

برخی از مهم‌ترین این روش‌ها عبارتند از:

تطبیق: در این روش، آیه‌ای که در ظاهر به موضوع دیگری اشاره دارد، به ظهور امام مهدی (عج) و رویدادهای مرتبط با آن تفسیر می‌شود.

اشاره: در این روش، با استفاده از کلمات و عبارات خاص، به وجود امام مهدی (عج) و ویژگی‌های ایشان اشاره می‌شود.

تمثیل: در این روش، از مثال‌ها و داستان‌های مختلف برای تبیین مفاهیم مربوط به مهدویت استفاده می‌شود.

تلویح: در این روش، به صورت غیرمستقیم و با ظرافت به موضوع مهدویت اشاره می‌شود.

استفاده از این روش‌های متنوع، نشان‌دهنده اهمیت و جایگاه والای اندیشه مهدویت در نزد معصومین (ع) و اهتمام ایشان به تبیین و ترویج آن در میان مردم است.

روایات تفسیری، دریچه‌ای نو به سوی فهم عمیق‌تر آموزه‌های مهدویت می‌گشایند و می‌توانند در تقویت باورها و امیدهای شیعیان به آینده‌ای روشن و سرشار از عدالت و معنویت نقش بسزایی ایفا کنند.

^۱ . سوره بقره، آیه ۲

علاوه بر موارد فوق، می‌توان به چند نکته‌ی دیگر نیز در خصوص بحث و نتیجه‌گیری مقاله اشاره کرد:

در مورد اظهار و غلبه اسلام بر ادیان، با توجه به روایات، مفسران تأویل این آیه را زمان ظهور حضرت حجت عجل الله تعالی فرجه الشریف دانسته‌اند و دین حق الهی اسلام در آن زمان بر تمام ادیان غلبه خواهد کرد و اراده خداوند اتمام نور اسلام است و تحقق کامل این در ظهور حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف است.

اهمیت سند و اعتبار روایات: در هنگام استناد به روایات تفسیری، باید به سند و اعتبار آنها توجه کافی شود. تنها روایاتی که از طریق منابع معتبر و قابل اعتماد نقل شده‌اند، می‌توانند مبنای بحث و استدلال قرار گیرند.

توجه به تنوع تفاسیر: در خصوص تفسیر برخی از آیات، روایات متعددی با مضامین مختلف وجود دارد. در این موارد، باید با بررسی دقیق روایات و سنجش قرائن و شواهد، به تفسیری که از نظر دلالت و سند قوی‌تر است، دست یافت.

تداوم پژوهش‌ها: پژوهش در زمینه روایات تفسیری مهدویت، امری ضروری و بایسته است. با بررسی و تحلیل دقیق این روایات، می‌توان به درک عمیق‌تر و جامع‌تر آموزه‌های مهدویت و ابعاد مختلف آن دست یافت.

همچنین یکی از مهم‌ترین یافته‌های این پژوهش، تنوع و گستردگی روایات تفسیری در مورد مهدویت است که نشان‌دهنده عمق و اهمیت این موضوع در تفکر اسلامی است. همچنین، این پژوهش نشان داد که مهدویت نه تنها به عنوان یک باور دینی، بلکه به عنوان یک اصل اجتماعی و فرهنگی نیز در روایات تفسیری مورد توجه قرار گرفته است.

در نهایت، این پژوهش با ارائه تحلیلی از چگونگی طرح اندیشه مهدویت در روایات تفسیری، به درک بهتر و دقیق‌تر از این مفهوم کمک کرده و زمینه‌ساز تحقیقات بیشتر در این زمینه خواهد بود. امید است که این مقاله در زمینه‌ی شناخت و ترویج اندیشه مهدویت، مفید و مؤثر واقع شده باشد.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم
- نهج البلاغه
- اصول کافی
- الأمالی، مفید، محمد، ترجمه استادولی، حسین، ۱۳۶۴، مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی
- امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف در قرآن، یوسفیان، مهدی، ۱۳۸۹، قم، موسسه بنیاد فرهنگی مهدی موعود (عج)، نوبت ۷
- او خواهد آمد، مهدی پور، علی اکبر، ۱۳۸۷، قم، رسالت
- آیات مهدویت در قرآن از منظر احادیث تفسیری، رضایی اصفهانی، محمد علی، ۱۳۸۹، قم، فصلنامه مطالعات تفسیری، شماره ۴
- بررسی تطبیقی اندیشه قرآنی غلبه دین اسلام بر دیگر ادیان از منظر تفسیر المیزان و روح المعانی، صدقی الانق، محمد؛ اسدی، محمدولی، ۱۳۹۹، نشریه مطالعات تفسیری، بهار ۱۳۹۹ - شماره ۴۱
- تفسیر نمونه، کارم شیرازی، ناصر، جمعی از نویسندگان، ۱۳۵۳، تهران، دارالکتب الاسلامیه
- تفسیر نور، قرائتی، محسن، ۱۳۹۰، تهران، مرکز فرهنگی درسهای از قرآن
- منجی از نگاه ادیان، رضوانی، علی اصغر، ۱۳۸۷، قم، کتاب جمکران وابسته به مسجد مقدس جمکران
- وسائل الشیعه، حر عاملی، محمد حسن، ۱۳۸۶، تهران، نشر کتابچی، نوبت چاپ ۱۰